

Bartosz Wyspiański

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

ORCID: 0000-0003-3243-2142

e-mail: bartosz.wyspianski@uwr.edu.pl

Imre Lakatos's methodology of scientific research programmes and its significance for the science of law

Imre Lakatos's Methodology of Scientific Research Programmes
and its significance for the science of law

Streszczenie

Celem artykułu jest charakterystyka metodologii naukowych programów badawczych Imre Lakatos'a oraz próba odpowiedzi na problem jej aplikowalności na grunt nauk prawnych, przede wszystkim historii prawa oraz nauk poszczególnych gałęzi prawa. Imre Lakatos był węgierskim filozofem nauki, w tym także matematyki. Opracował metodę zwaną metodologią naukowych programów badawczych, która w swym założeniu stanowić miała teorię pośrednią pomiędzy rozważaniami Thomasa S. Kuhna i Karla R. Poppera. W ramach tej teorii wyróżniają się prymarne elementy, takie jak koncepcja „anomalii” w nauce czy „twardego rdzenia”. Węgierski filozof opracował ponadto kryteria postępowości lub degeneracji teorii naukowych, posługując się przy tym pojęciami heurystyki negatywnej oraz pozytywnej. Poszukiwał również kryteriów uzasadnienia teorii naukowych oraz racjonalnej rekonstrukcji. W opinii autora artykułu koncepcje Lakatos'a mogą być aplikowalne, choć nie bez pewnej dozy kontrowersji, w naukach prawnych, przede wszystkim z uwagi na teorię postępu oraz poszukiwanie obiektywnej prawdy.

Słowa kluczowe

Imre Lakatos, Thomas S. Kuhn, Karl R. Popper, racjonalność, filozofia nauki

Abstract

The aim of this article is to characterize Imre Lakatos's Methodology of Scientific Research Programmes and to explore the applicability of this methodology within the field of legal sciences, particularly in the history of law and the study of specific branches of law. Imre Lakatos was a Hungarian philosopher of science, including mathematics. He developed a method known as the Methodology of Scientific Research Programmes, which was intended as an intermediary theory between the views of Thomas S. Kuhn and Karl R. Popper. This theory highlights primary elements such as the concept of “anomalies” in science and the “hard core”. The Hungarian philosopher also established criteria for the progressiveness or degeneration of scientific theories, utilizing concepts of negative and positive heuristics. Additionally, he sought criteria for the justification of scientific theories and rational reconstruction. In the author's view, Lakatos's

concepts can be applied, albeit not without some degree of controversy, to the legal sciences, particularly due to their focus on the theory of progress and the pursuit of objective truth.

Keywords

Imre Lakatos, Thomas S. Kuhn, Karl R. Popper, rationality, philosophy of science

1. Wstęp

1.1. Problem badawczy

Problemem badawczym niniejszego artykułu jest ustalenie, na ile metodologia naukowych programów badawczych sformułowana przez Imre Lakatosa może być wykorzystywana w nauce prawa. Mając powyższe na względzie, najpierw zamierzam ustalić, czym w istocie jest doktryna metodologii naukowych programów badawczych, przede wszystkim analizując jej części składowe, takie jak pogląd o „anomaliami” w nauce, a także koncepcje „twardego rdzenia”, degeneracji i postępowości teorii naukowych czy heurystyki negatywnej i pozytywnej. Skupię się na tym, jakie były jej inspiracje, a także, finalnie, przedstawię pożyteczność jej stosowania w naukach prawnych.

1.2. Metodologia

Przyjmuję w swoich rozważaniach metodę jakościową, w ramach której najbardziej odpowiadającą strategią badawczą zdaje się być studium przypadków¹. Metoda ta, w tym przypadku, polega na skrupulatnym badaniu danego programu – metodologii naukowych programów badawczych. Z punktu widzenia stanowiska filozoficznego niewątpliwie blisko badań jakościowych znajduje się pogląd konstruktywistyczny, którego przedstawiciele analizują relacje pomiędzy konkretnymi jednostkami, a także zajmują się refleksją nad historycznymi uwarunkowaniami, w których funkcjonują². Stoję raczej w opozycji wobec podejścia aktywistycznego³. Uważam, że rolą naukowca jest próba obiektywizacji podejścia do przedmiotu badań oraz zachowanie rzetelnej bezstronności. Nauka bowiem nie jest narzędziem w rękach politycznej działalności, lecz autonomiczną dziedziną życia człowieka, której uprawianie powinno dążyć do odkrywania prawdy o rzeczywistości.

¹ Więcej o strategiach i metodach badawczych zob. J.W. Creswell, *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, tłum. J. Gilewicz, Kraków 2013.

² *Ibidem*, s. 34.

³ O podejściu aktywistycznym zob. *ibidem*, s. 34–36.

1.3. Teza

Tezę niniejszego artykułu jest próba wykazania pewnej aplikowalności metodologii naukowych programów badawczych Imre Lakatos na grunt nauki prawa, w tym w szczególności historii prawa oraz poszczególnych gałęzi prawa. Opisująca doktryna węgierskiego filozofa może zostać w pełniejszy sposób zrealizowana na gruncie nauk historycznoprawnych, w których dochodzenie do odkrywania obiektywnej prawdy oraz stosowanie kryteriów postępowości danej teorii naukowej wydaje się bardziej miarodajne aniżeli na podłożu poszczególnych nauk prawnych. W tych ostatnich bowiem znacznie trudniej odnaleźć nakierowanie na potrzebę poszukiwania obiektywnej prawdy, a raczej odpowiadanie na aktualne potrzeby społeczne, zależne od zaistniałego kontekstu.

1.4. Rys biograficzny

Imre Lakatos był urodzonym na Węgrzech filozofem nauki, w tym i matematyki. Zyskał rozpoznawalność dzięki swojej antyformalistycznej filozofii matematyki⁴ oraz metodzie naukowych programów badawczych, która była rozwinięciem kryterium demarkacji Karla Poppera⁵ pomiędzy nauką a nie-nauką⁶. W 1947 r. napisał rozprawę doktorską na Uniwersytecie w Debreczynie, której tytuł brzmiał *O socjologii tworzenia pojęć w naukach przyrodniczych*. Rozprawa jednak zaginęła, natomiast o jej treści dowiedzieć można się z dwóch opublikowanych w tamtym czasie artykułów – *Krytyka idealizmu fizycznego* oraz *Współczesna fizyka, współczesne społeczeństwo*, w których inspiracje czerpał z teorii materializmu historycznego György Lukácsa⁷, służącej mu

⁴ O filozofii matematyki u Lakatos zob. np. W. Zeng, *Lakatos' Quasi-Empiricism Revisited*, „Kriterion – Journal of Philosophy” 2022, nr 36(2), s. 227–246; S. Nagler, H. Pillin, D. Sarikaya, *Introduction to the Special Issue on Lakatos' Undone Work*, „Kriterion – Journal of Philosophy” 2022, nr 36 (2), s. 114–116; E.Y. Shi, *The Quasi-Empirical Epistemology of Mathematics*, „Kriterion – Journal of Philosophy” 2022, nr 36(2), s. 207–226; B.P. Larvor, *Lakatos as Historian of Mathematics*, „Philosophia Mathematica” 1997, vol. 5(3), s. 42–64; Z. Yuxin, *From the Logic of Mathematical Discovery to the Methodology of Scientific Research Programmes*, „The British Journal for the Philosophy of Science” 1990, vol. 41, nr 3, s. 377–399; K. Wójtowicz, *O filozofii matematyki Imre Lakatos*, „Roczniki Filozoficzne” 2007, t. 55, nr 1, s. 229–247.

⁵ O demarkacji u Karla Poppera zob. więcej np. K.R. Popper, *Problem demarkacji*, tłum. Z. Liana, „Zagadnienia filozoficzne w nauce” 1995, t. XVII, s. 27–33; L. Nowak, *Pewne uogólnienie Popperowskiego kryterium demarkacji*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2004, nr 3(51), s. 73–80; I. Lakatos, *Popper o demarkacji i indukcji*, [w:] *idem, Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995, s. 235–261.

⁶ Hasło: Imre Lakatos, [w:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/lakatos/#ImprPopSci> [dostęp: 02.01.2025].

⁷ György Lukács (ur. 13 kwietnia 1885 r. w Budapeszcie na Węgrzech, zm. 4 czerwca 1971 r. tamże) – węgierski filozof, marksista, pisarz oraz krytyk literacki. Wywarł duży wpływ na myśl marksistowską oraz ogólną myśl filozoficzną. Opracował marksistowski system estetyczny, który zakładał

do oceny realiów ówczesnej fizyki⁸. Uważał wówczas, że wpływ na postrzeganie świata wywierają pojęcia naukowe, które są wynikiem istniejących sposobów produkcji⁹.

Kontynuował pracę nad nową rozprawą doktorską w Cambridge pod kierunkiem Richarda Bevana Braithwaite'a¹⁰ z zakresu filozofii matematyki. Podczas pisania jako podstawowe inspiracje filozoficzne wskazał przede wszystkim dialektykę Georga Wilhelma Friedricha Hegla, heurystykę amerykańskiego matematyka węgierskiego pochodzenia Georga Pólya oraz falsyfikacjonizm Karla Poppera¹¹. Jak wskazuje Dorian Mączka, wpływy heglowskie obecne są w metodologii naukowych programów badawczych oraz w idei racjonalnych rekonstrukcji historii nauki¹². Po obronie doktoratu opublikował wyniki swoich badań w opracowaniu o tytule *Dowody i refutacje*¹³. W jego opinii matematyka miała rozwijać się w sposób zgodny z regułami, którymi Popper opisywał rozwój nauk przyrodniczych. Formalnym teoriom matematycznym miały towarzyszyć teorie nieformalne, które dostarczały kontrprzykładów. Wspomniane kontrprzykłady stawały się powodem, dla którego matematycy byli zmuszeni ujawnić założenia leżące u źródła teorii, a następnie zastąpienie ich teoriami lepszymi, bardziej odpowiednimi¹⁴.

Na pewnym etapie twórczości Imre Lakatos przestał zajmować się filozofią matematyki na rzecz stworzenia własnej koncepcji metodologii naukowych programów badawczych, która będzie szerzej przedstawiona w poniższych rozważaniach. Niniejszy artykuł skupiać się będzie bowiem, z uwagi na ograniczone ramy przedmiotowe, na wprowadzeniu i charakterystyce metodologii naukowych programów badawczych oraz umiejscowieniu jej jako teorii pośredniej pomiędzy koncepcjami Thomasa S. Kuhna oraz Karla R. Poppera¹⁵.

m.in. krytykę politycznej kontroli artystów oraz obronę humanizmu. Hasło: *György Lukács*, [w:] *Encyklopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Gyorgy-Lukacs> [dostęp: 02.01.2025].

⁸ W. Sady, *Spór o racjonalność naukową. Od Poincarégo do Laudana*, Toruń 2013, s. 303.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ R.B. Braithwaite (ur. 15 stycznia 1900 r. w Banbury w Anglii, zm. 21 kwietnia 1990 r. w Cambridge) – brytyjski filozof, zajmował się filozofią nauki, a także moralności i religii. Początkowo zajmował się także fizyką i matematyką. W swoich badaniach m.in. sprawdzał wykorzystywanie teorii gier podczas podejmowania decyzji moralnych oraz etycznych. Hasło: *R.B. Braithwaite*, [w:] *Encyklopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/R-B-Braithwaite> [dostęp: 02.01.2025].

¹¹ W. Sady, *op. cit.*, s. 304–305.

¹² D. Mączka, *Wartość racjonalności w nauce – zestawienie poglądów Imre Lakatos i Paula Feyerabend*, [w:] K. Bałkowski, K. Maciąg (red.), *Filozofia nauki – wybrane zagadnienia*, Lublin 2015, s. 161.

¹³ I. Lakatos, *Dowody i refutacje*, tłum. M. Kozłowski, K. Lipszyc, Warszawa 2005.

¹⁴ W. Sady, *op. cit.*, s. 305.

¹⁵ Więcej o teoriach Lakatos zob. także np. D. Merrit, *A Philosophical Approach To Mond. Assessing the Milgromian Research Program in Cosmology*, b.m.w. 2020, s. 20–42; P. Feyerabend, *Problems of empiricism*, b.m.w. 1981, s. 202–230.

2. Metodologia naukowych programów badawczych

Metodologia naukowych programów badawczych była przedstawiana przez węgierskiego filozofa jako próba obrony metodologii Poppera przed argumentami Kuhna¹⁶, choć w istocie z teorią tego pierwszego miała mieć niewiele punktów wspólnych¹⁷. Programowym dziełem w tym kontekście jest artykuł Lakatosa *Falsyfikacja a metodologia naukowych programów badawczych*. Natomiast w artykule *Historia nauki a jej racjonalne rekonstrukcje* przedstawił koncepcję metametodologii, której esencja sprowadza się do odnalezienia kryteriów służących ocenie konkurencyjnych metodologii¹⁸. O koncepcji metodologii naukowych programów badawczych Paul Feyerabend pisał, że była ona jedną z największych filozoficznych zdobyczy XX w.¹⁹

Węgierski filozof uznawał za wartościowe badania historyczne Kuhna, na podstawie których postrzegał prawidłowości rozwoju nauki, a także za którymi kryją się reguły naukowej racjonalności²⁰. Metodologiczne rozważania Lakatosa koncentrują się zatem wokół założeń, iż naukowcy są zazwyczaj racjonalni oraz z reguły akceptują/odrzucają te koncepcje, które na podstawie ogólnych kryteriów racjonalności powinno się zaakceptować/odrzucać²¹. Zdaniem filozofa naukowcy powołują się na racjonalne kryteria, lecz często robią to nieświadomie. To zatem

¹⁶ O teoriach Kuhna zob. więcej np. T.S. Kuhn, *Dwa bieguny. Tradycja i nowatorstwo w badaniach naukowych*, tłum. S. Amsterdamski, Warszawa 1985; *idem*, *Struktura rewolucji naukowych*, tłum. H. Ostromięcka, Warszawa 2020; *idem*, *Pisma ostatnie: niewspółmierność w nauce*, tłum. M. Szczubińska, Warszawa 2023; B. Chrzęszcz, *Paradygmat według koncepcji Thomasa Samuela Kuhna. Analiza metodologiczno-prawna*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2021, vol. 10(1), 42–57; T. Nickles (red.), *Thomas Kuhn*, Nowy Jork 2003; L.J. Roberts, *Thomas Kuhn's "The Structure Of Scientific Revolutions"*, „ETC: A Review of General Semantics” 2000, vol. 57, nr 1, s. 59–75.

¹⁷ W. Sady, *op. cit.*, s. 305.

¹⁸ *Ibidem*, s. 306.

¹⁹ P. Feyerabend, *Imre Lakatos*, „The British Journal for the Philosophy of Science” 1975, vol. 26, nr 1, s. 2.

²⁰ O naukowym charakterze danej teorii decydować mają związki logiczne, zaś logiczne kryteria naukowości nie podlegają zmianom takim, jakim podlegają kultura czy wiedza naukowa. To implikować miało, iż teorie naukowe są obiektywnie dobre lub złe niezależnie od ich oceny dokonywanej przez dany podmiot. Według koncepcji zarówno Lakatosa, jak i Poppera analiza metodologiczna zajmuje się wiedzą zwerbalizowaną, a więc taką, będąc zbiorem zdań, nie jest jednocześnie statyczna. Oznacza to, iż badaniom podlega jej rozwój. Metodolog ocenia wiedzę, przeprowadzając racjonalną rekonstrukcję wiedzy zwerbalizowanej i poddając ją analizie logicznej. Pod gmachem wiedzy zwerbalizowanej znajdują się ukryte procesy psychiczne. Natomiast w zapożyczonej od Poppera teorii trzeciego świata wiedzy wyrażonej za pośrednictwem języka znajdowały się kryteria naukowej racjonalności. Zatem pozbywając się przeżyć psychicznych (elementu drugiego świata) z zakresu rozważań, nie zajmował się analizą tworzenia nowych koncepcji teoretycznych. Był zdania, iż ludzka wyobraźnia dostarcza coraz to nowych hipotez, jednakże dopiero gdy ujmie się je w ramy językowe i opublikuje, mogą zostać one poddane ocenie metodologicznej. W. Sady, *op. cit.*, s. 308–309.

²¹ *Ibidem*, s. 309.

implikuje potrzebę znalezienia uniwersalnych kryteriów, jakie stosują w ocenie danych teorii. Tak określił podstawowe zadanie metodologii nauki²². Wspomniane kryteria należy zwerbalizować, tak aby nawet ktoś niebędący wybitnym naukowcem mógł się nimi posługiwać.

Lakatos wskazywał na kilka rodzajów podejść naukowców do uprawiania nauki. Model konserwatywny zakładał, że naukowcy charakteryzujący się tym podejściem dążą do utrzymywania danego programu badawczego za wszelką cenę, a także wskazują na elementy ciągłości występujące pomiędzy poprzednimi i kolejnymi programami badawczymi. Model anarchistyczny podkreślał zaś wartość w chaosie – mieszanii pojęć, założeń czy podstaw. Natomiast w opinii samego węgierskiego naukowca najbardziej uzasadniona miała być postawa naukowca racjonalisty, który dostrzega w danym programie sprzeczności i niespójności, lecz zarazem dąży do obrony go przed zdegenerowaniem²³. Nosiło to nazwę racjonalności odroczonej, która, w odróżnieniu od racjonalności natychmiastowej, nie była tak kategoryczna w odrzucaniu hipotez i zdegenerowanych programów. Racja bytu racjonalności odroczonej wywodzi się z twierdzenia o pluralizmie teoretycznym, w którym zakłada się, że w tym samym czasie istnieje kilka równoległych postępowych programów badawczych, które jednak wzajemnie się wykluczają²⁴.

Metodologia naukowych programów badawczych ma charakter normatywny, a nie opisowy i, jak wskazuje Wojciech Sady: „Jeśli jest wywiedziona z faktów, to dlatego, że zakłada się, że dobrzy naukowcy faktycznie postępują na ogół tak, jak postępować powinni. W tym sensie jest ona aksjologią opisową praktyki badawczej”²⁵. W sytuacji gdy dany naukowiec postępuje w sposób nieracjonalny, dochodzi do negatywnej oceny. Negatywne użycie metodologii, które doprowadza do wniosków przeciwnych względem tych przyjmowanych w danym środowisku ma postać aksjologii normatywnej²⁶. Teza, iż dobrzy naukowcy postępują w ogólności w sposób racjonalny, daje możliwość wprowadzenia kryteriów oceny samych metodologii (metakryteriów w stosunku do

²² Koncepcję uniwersalnych kryteriów oceny wiedzy miał Lakatos przejąć od Michaela Polanyi’ego. *Ibidem*.

²³ S. Gałęcki, *Development of Doctrine J.H. Newmana a Progress of Scientific Research Programs Lakatosa oraz darwinowski ewolucjonizm*, „Semina Scientiarum” 2008, nr 7, s. 9.

²⁴ *Ibidem*, s. 10. „Nawet gdy pokonany program jest programem starym, uznanym i «zmęczonym», bliskim swego «punktu naturalnego nasycenia», to może przez długi czas się bronić i ratować pomysłowymi, powiększającymi treść innowacjami, nawet jeśli nie zostaną one uwieńczone sukcesem empirycznym”. I. Lakatos, *Falsyfikacja a metodologia naukowych programów badawczych*, [w:] *idem, Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995, Warszawa 1995, s. 116.

²⁵ W. Sady, *op. cit.*, s. 310.

²⁶ *Ibidem*, s. 311.

przyjętych wcześniej kryteriów racjonalności naukowej²⁷). Wspomniane metakryteria mają charakter porównawczy – „system metodologiczny M_2 jest lepszy od systemu M_1 , jeśli w świetle M_2 więcej decyzji faktycznie podjętych przez dobrych naukowców jawi się jako racjonalne niż w świetle M_1 ”²⁸. Dobrych naukowców wyłania się na podstawie intuicyjnych ocen środowiska naukowego. Zatem wspomniane metakryteria mogą też przybrać następującą formułę: „system metodologiczny M_2 jest lepszy od M_1 , jeśli oceny metodologicznych decyzji podejmowanych w dziejach nauki dostarczane przez M_2 lepiej zgadzają się z ich intuicyjnymi ocenami dokonywanymi przez naukowców, uważanych w środowisku za dobrych, niż oceny dostarczane przez M_1 ”²⁹.

W związku z tym, że metodologia ma służyć ocenie zwerbalizowanej wiedzy, należy określić przedmiot tej oceny. W tym kontekście trzeba wyjść od prostej teorii. Z niej wynikają pewne prawdziwe zdania obserwacyjne, jednakże każda teoria musi mierzyć się z takimi doświadczeniami, z którymi, choć należą do zakresu jej zastosowań, nie może sobie poradzić. Taką sytuację nazwał Lakatos anomalią. Anomalie jednak nie dowodzą fałszywości danej teorii. Można podważać prawdziwość zdań obserwacyjnych, a nie teorii, której mają przeczyć, ponadto teorie, które miałyby zostać obalone, mogą być wspierane za pomocą hipotez ratunkowych³⁰. Jak podkreśla W. Sady, „Najistotniejszą z punktu widzenia metodologii naukowych programów badawczych cechą badań naukowych jest to, że naukowcy niekiedy próbują niektóre anomalie wyjaśniać [...], a wtedy modyfikują swoje teorie. Właśnie rezultaty tych modyfikacji podlegają metodologicznym ocenom”³¹. Węgierski filozof zastąpił Popperowskie „obalenie” terminem „modyfikacja”. Wychodził z założenia, że występujące po sobie serie teorii naukowych charakteryzowała ciągłość, zaś sednem zrozumienia racjonalności naukowej miały być związki treściowe oraz metodologiczne pomiędzy występującymi po sobie teoriami.

Podczas badań nad rozwojem chemii oraz fizyki Lakatos doszedł do wniosku, że naukowcy, którzy napotykają anomalie, nie podważają wszystkich postawionych przez siebie hipotez. W momencie kształtowania się ciągu teorii, kiedy to każda jest konstruowana w celu przezwyciężenia występujących anomalii, pewne hipotezy występują w każdej z teorii, z czego sami naukowcy mogą nie zdawać sobie sprawy³². Dokonują modyfikacji wszelkich innych czynników poza

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, s. 311–312.

³⁰ *Ibidem*, s. 313.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, s. 315.

wspomnianymi hipotezami. Zbiór tych hipotez w koncepcji węgierskiego filozofa nazywa się „twardym rdzeniem”, zaś ciąg teorii, które posiadają wspólny twardy rdzeń, nosi nazwę „programu badawczego”³³. Twardy rdzeń jest ponadto kryterium prawdziwości lub fałszywości dla hipotezy pomocniczej w ramach danego projektu³⁴.

W dalszych rozważaniach Lakatos zauważa, że jeżeli twardy rdzeń nie jest przez naukowców podważany i uznają jego prawdziwość, broniąc go przed obaleniem, to w istocie działają wówczas według zasad heurystyki negatywnej. Zgodnie z jej założeniem zabrania się, jeżeli przewidywania oraz wyniki doświadczeń mają okazać się sprzeczne, „kierować *modus tollens* na hipotezy twardego rdzenia [...]”³⁵. Część programu badawczego, która jest nieustannie zmieniana w wyniku występowania anomalii, węgierski filozof nazywa „pasem ochronnym”, zaś metodę polegającą na ochronie twardego rdzenia przed jego falsyfikacją nazwał „heurystyką pozytywną”³⁶ – „Heurystyka negatywna określa «twardy rdzeń» programu, który jest «nieobalalny» na mocy decyzji metodologicznej jego zwolenników; heurystyka pozytywna składa się z częściowo wyartykułowanego zbioru sugestii lub wskazówek, w jaki sposób zmieniać, rozwijać «obalalne wersje» programu badawczego, jak modyfikować, udoskonalać «obalalny» pas ochronny”³⁷.

Imre Lakatos w swojej koncepcji twardych rdzeni zakładał ich dość znaczną pojemność. Oznacza to, że w ich treści mieściły się programy badawcze o zakresie tak globalnym, jak i lokalnym³⁸. Nie konkretyzował również reguł, na podstawie których można by odrzucać lub akceptować zdania obserwacyjne. Wydaje się, iż przyjmował i akceptował założenie o uznawaniu za prawdziwe wyników interesujących sprawdzalnych eksperymentów³⁹.

Inną cechą naukowych programów badawczych jest ich względna autonomia. Oznacza to, że nierelevantne anomalie z punktu widzenia heurystyki nie są brane pod uwagę, a jeżeli już są, to ich rozpatrzenie zostaje przeniesione w czasie ku bliżej nieokreślonej przyszłości.

³³ *Ibidem*.

³⁴ S. Gałęcki, *op. cit.*, s. 8.

³⁵ W. Sady, *op. cit.*, s. 316.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ I. Lakatos, *Falsyfikacja...*, s. 77.

³⁸ Np. z jednej strony program badawczy mechaniki Newtona, w którego zakres wchodziły trzy prawa dynamiki i prawo grawitacji, ale ponadto także jego podprogram, który miał opisywać ruchy planet. Mówił również w tym kontekście m.in. o programie Bohra, który za cel stawiał sobie wyjaśnienie widma wodoru. W. Sady, *op. cit.*, s. 317.

³⁹ *Ibidem*.

Naukowe programy badawcze muszą mieć pewne kryteria, na podstawie których można dokonać ich oceny. Pierwszym kryterium jest możliwość usunięcia anomalii za pomocą dodania warunku usuwającego dane zjawisko z zakresu intencjonalnych zastosowań danej teorii, a ponadto także poprzez zmianę jej twierdzeń na mniej ścisłe⁴⁰. Lakatos wprowadził w tym miejscu termin teoretycznej postępowości serii teorii. Rozumiał go w ten sposób, że za postępową teoretycznie możemy uznać taką serię teorii, podczas której następujące kolejno po sobie teorie charakteryzują się przyrostem treści empirycznej względem poprzednich. Ten rozwój dobrze zilustrował W. Sady, stąd przytoczę go *in extenso*: „Czyli mówiąc prościej, przy przejściu między T_n a T_{n+1} dokonuje się teoretyczny postęp, gdy:

- (1) T_{n+1} wyjaśnia te zjawiska, które w udany sposób wyjaśniała T_n ,
- (2) T_{n+1} wyjaśnia pewne anomalie, przed jakimi stała T_n ,
- (3) z T_{n+1} (i wiedzy towarzyszącej) wynikają zdania obserwacyjne, które nie wynikały z T_n (i wiedzy towarzyszącej, czyli że T_{n+1} dostarcza «kapitałnych», «niezwykłych» (w intuicyjnym sensie) przewidywań faktów jeszcze nieznanymi).

Jeśli te warunki nie są spełnione, to program badawczy ulega teoretycznej degeneracji⁴¹. Następnie węgierski filozof jeszcze zmodyfikował ów pogląd, dodając, że „O postępowości teoretycznej programu decyduje również wynikanie z T_{n+1} zdań obserwacyjnych opisujących fakty znane już wcześniej, o ile nie były one brane pod uwagę w czasie pracy nad zmodyfikowaniem T_n ”⁴². Jeżeli przyjmie się apriorycznie założenie o postępowości teorii, to wówczas należy poddać przejście między teoriami ocenie aposteriorycznej. W momencie gdy w wyniku przeprowadzonej oceny stanie się jasne, że niektóre przewidywania okazały się prawdziwe, to wówczas można powiedzieć, iż program badawczy jest postępowy empirycznie. Natomiast w momencie gdy wszystkie nowe przewidywania będą fałszywe, to wówczas program badawczy ulega empirycznej degeneracji⁴³.

Aby zatem uznać, że program badawczy jest „rozważnie postępowy”, należy wziąć pod uwagę następujące kryteria. Przede wszystkim następna wersja programu musi zawierać w sobie część twardego rdzenia i pasa ochronnego poprzedniej wersji, które nie zostały sfalsyfikowane. Następnie nowe hipotezy pojawiające się w ramach projektu badawczego powinny cechować się występowaniem nadwyżki

⁴⁰ *Ibidem*, s. 320.

⁴¹ *Ibidem*, s. 321.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, s. 322.

treści empirycznej względem poprzednich. Ponadto przynajmniej jakaś część wspomnianej nadwyżki empirycznej musi zostać potwierdzona (skoroborowana)⁴⁴.

Wyróżnia się także kryterium postępowości heurystycznej, która została określona przez samego Lakatosa w sposób relatywnie mało szczegółowy – „Metodologia moja zawiera też pojęcie postępu heurystycznego: udane modyfikacje pasa ochronnego muszą być dokonywane zgodnie z duchem heurystyki”⁴⁵. Degeneracja heurystyczna zaś występuje wtedy, gdy podważone zostaną twierdzenia składające się na twardy rdzeń, a także gdy pas ochronny zostanie skonstruowany w sposób sprzeczny z zasadami heurystyki pozytywnej⁴⁶.

Ważną częścią koncepcji Lakatosa była metafizyka, która w jego mniemaniu stanowiła część nauki. Jest ona składnikiem programu badawczego, a więc z racji tego wchodzi w przedmiotowy zakres nauki.

Z przedstawionej teorii powinny wynikać pewne wskazania dla naukowców. Co do zasady węgierski filozof stał na stanowisku ograniczenia popierania programów badawczych, które podlegają teoretycznej lub empirycznej degeneracji. Kontrowersje budzi fakt, że program na danym etapie degenerujący się może w przyszłości stać się postępowy. W tym kontekście W. Sady ocenia, iż „Wezwanie Lakatosa można odebrać wręcz jako próbę zmuszenia rzeczywistości, by dopasowała się do jego wywodów”⁴⁷. Z pewnym rozjaśnieniem przyszedł uczeń Lakatosa – Alan Musgrave. Uważał on, że wskazówki winny być kierowane do ogółu naukowców, a nie do poszczególnych jednostek⁴⁸. Sam węgierski naukowiec odpowiadał, iż „Można w racjonalny sposób obstawać przy degenerującym się programie, póki nie wyprzedzi go konkurent, a nawet później. Nie wolno natomiast przeczyć jego kiepskim notowaniom publicznym. Zarówno Feyerabend, jak Kuhn mieszają metodologiczną ocenę programu ze stanowczą heurystyczną radą, co robić. Jest najzupełniej racjonalne brać udział w ryzykownej grze, irracjonalne jest natomiast oszukiwać się co do ryzyka”⁴⁹.

⁴⁴ S. Gałęcki, *op. cit.*, s. 8.

⁴⁵ I. Lakatos, E. Zahar, *Dlaczego program badawczy Kopernika wyparł program Ptolemeusza?*, [w:] I. Lakatos, *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995, s. 305.

⁴⁶ W. Sady, *op. cit.*, s. 323.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 331.

⁴⁸ „Większość naukowców powinna prowadzić badania w ramach programu aktualnie najbardziej postępowego, choć jednostkom należy stwarzać szanse rozwijania programów, które aktualnie porównywalnymi sukcesami się nie odznaczają”. *Ibidem*, s. 331–332.

⁴⁹ I. Lakatos, *Historia nauki a jej racjonalne rekonstrukcje*, [w:] *idem*, *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995, s. 196. Natomiast szerszej pisał, iż „Indukcyjniści zabraniają im [naukowcom – przyp. autora] spekulować; probabiliści wypowiadać hipotez bez określenia prawdopodobieństwa, jakie nadają im dostępne dane doświadczalne; zdaniem falsyfikacjonistów naukowa uczciwość zabrania bądź to spekulowania bez określenia potencjalnie obalających faktów, bądź

Jak podaje W. Sady metodologia naukowych programów badawczych została sformułowana jako polemika z T.S. Kuhnem, który wychodził z założenia, że to psychiczne i społeczne czynniki, a nie obiektywne racje decydują o zwycięstwie danego programu badawczego⁵⁰. Lakatos natomiast twierdził, iż istnieją argumenty z natury swej ponadhistoryczne, przemawiające za wybraniem danego programu badawczego, albowiem w danym miejscu podczas swojego rozwoju jest on obiektywnie postępowy lub degenerujący się. Proces rozwoju wiedzy w tym kontekście jest racjonalny, a nie przyczynowy, psychologiczny czy socjologiczny⁵¹.

Oczywiście twierdzenie o całym procesie rozwoju ludzkiej wiedzy jako o zdarzeniu racjonalnym wydaje się pewnym uproszczeniem. Aspekt przyczynowy również odgrywa rolę np. w tworzeniu klimatu kulturowego, w którym naukowcy mają przestrzeń do prowadzenia badań. Natomiast w istocie Lakatos chciał racjonalnie wyjaśnić treść teorii wygłaszanych przez naukowców. Czasami jednakże naukowcy również ulegają wpływom czy to religijnym, czy politycznym, stąd w niektórych przypadkach racjonalne uzasadnienie jest niemożliwe. Odpowiedzią węgierskiego filozofa było stworzenie programu, który nazwał racjonalną rekonstrukcją rozwoju wiedzy zwerbalizowanej. Historię nauki dzieli na część wewnętrzną, rozwijającą się według obiektywnych reguł racjonalności, oraz historię zewnętrzną, rozwijającą się przyczynowo, które razem tworzą historię faktyczną⁵². Był bowiem Lakatos reprezentantem nurtu historycznego w filozofii nauki⁵³, który był realizowany przez Poppera. W teorii tego ostatniego rozumienie naukowe jest obiektywne, a historia nauki powinna być rekonstruowana w sposób racjonalny⁵⁴. Natomiast jak podaje Alina Motycka, „Tezami historiograficznego programu Lakatos’a są twierdzenia

lekceważenia wyników surowych sprawdzianów. Moja metodologia naukowych programów badawczych nie zawiera żadnych takich surowych przepisów: pozwala ludziom robić swoje, ale tylko o tyle, o ile publicznie przyznają, jaki jest wynik rozgrywki pomiędzy nimi a ich rywalami. Panuje wolność («anarchia», jeśli Feyerabend woli to słowo), jeśli chodzi o tworzenie i wybór programu, nad którym chcemy pracować, ale wytwory poddane być muszą osądowi. Ocena nie implikuje rady”. I. Lakatos, *Problem oceniania teorii naukowych: trzy podejścia*, [w:] idem, *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995, s. 334.

⁵⁰ W. Sady, *op. cit.*, s. 333.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, s. 334.

⁵³ Zwrot w stronę historyzmu w filozofii nauki nastąpił wraz z początkiem XX w. Prekursorem tego podejścia określa się P. Duhema, który w swojej teorii dystansował się od przyznawania uniwersalnym konwencjom obiektywnej pewności i trwałości. Podobnie francuski filozof L. Brunschvicg postulował badania historyczne nad nauką, której nie można rozpatrywać w oderwaniu od przeszłości. L. Geymonat zwracał uwagę na konieczność inkorporacji historyzmu do analizy języków naukowych. A. Motycka, *Relatywistyczna wizja nauki. Wprowadzenie: filozoficzny spór o naukę*, Wrocław 1984, s. 168–169.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 170.

następujące: (1) filozofia nauki dostarcza standardów racjonalnych rekonstrukcji historii nauki; (2) dwie konkurujące metodologie można oceniać za pomocą normatywnie interpretowanej historii⁵⁵. P. Feyerabend pisał, iż tym, co odróżnia metodologię naukowych programów badawczych od innych metodologii, jest konieczność dokładnego studiowania historii, jeżeli ma być ona aplikowalna we właściwy sposób⁵⁶.

W tym kontekście ważna okaże się wspomniana wcześniej metamedologia jako kryterium oceny poszczególnych metodologii i wybór pomiędzy nimi. W związku z tym uznać należy, że lepsza będzie metodologia, która wymaga słabszych przesłanek metodologicznych oraz socjologicznych, aby dokonać przejścia od racjonalnie rekonstruowanej historii wewnętrznej do historii faktycznej⁵⁷.

Metodologia naukowych programów badawczych, jak już wspominałem, miała być systemem pośrednim pomiędzy teoriami Poppera i Kuhna⁵⁸. Ten pierwszy wyszedł z koncepcją, że każda nowa teoria naukowa przybliża stan ludzkiej wiedzy do prawdy (w powszechnie przyjętym rozumieniu tego słowa)⁵⁹. Z drugiej strony Kuhn twierdził, iż nie można operować terminem prawdy we wspomnianym wyżej rozumieniu, albowiem nowe teorie naukowe nie zastępują wcale starych, a zaczynają funkcjonować obok nich. Mając to na względzie, Lakatos kontestował pogląd Poppera o zbliżaniu się do prawdy kolejnych teorii naukowych, bowiem w jego opinii podejście austriackiego filozofa opierało się na nieprawidłowym rozumieniu prawdy. Miał on mylnie utożsamić empiryczne i intuicyjne jej pojęcie⁶⁰. Rozumienie intuicyjne (metafizyczne) opiera się na twierdzeniu, iż ludzkie twory naukowe w istocie są dalekie od prawdy. Natomiast rozumienie empiryczne rezonuje z rozu-

⁵⁵ *Ibidem*, s. 171.

⁵⁶ P. Feyerabend, *Imre...*, s. 15.

⁵⁷ W. Sady, *op. cit.*, s. 335. „Wszyscy historycy nauki odróżniający postęp od degeneracji, naukę od pseudonauki, użyć muszą, w celu wyjaśnienia naukowej zmiany, «trzecio-światowej» przesłanki oceniającej. Właśnie użycie takiej przesłanki w wyjaśniających schematach opisujących zmianę naukową nazywam «racjonalną rekonstrukcją historii nauki». Istnieją różne konkurencyjne racjonalne rekonstrukcje każdej z historycznych zmian, jedna zaś rekonstrukcja jest lepsza od drugiej, jeśli wyjaśnia większą część faktycznej historii nauki. To znaczy, że racjonalne rekonstrukcje historii są programami badawczymi, z normatywną oceną jako twardym rdzeniem i hipotezami psychologicznymi (oraz warunkami początkowymi) w pasie ochronnym. Te historiograficzne programy badawcze podlegają ocenie, podobnie jak wszystkie inne programy badawcze, ze względu na postęp lub degenerację. To, który z historiograficznych programów badawczych jest lepszy, stwierdzić można badając, o ile udaje się im wyjaśnić postęp naukowy”. I. Lakatos, E. Zahar, *op. cit.*, s. 326.

⁵⁸ Miał węgierski filozof dokonać modyfikacji falsyfikacjonizmu Poppera oraz konstruktywizmu Kuhna. S. Gałęcki, *op. cit.*, s. 7.

⁵⁹ O koncepcji prawdy u Poppera zob. więcej np. K. Niebrój, *Karla R. Poppera koncepcja prawdy. Kwestia podstawowego nośnika prawdziwości*, Katowice 2010.

⁶⁰ W. Sady, *op. cit.*, s. 339.

mieniem jej przez Poppera. Jednakże problem powstaje na gruncie definicyjnym, bowiem austriacki filozof nie stworzył uzasadnienia, w jaki sposób uznawać jakąś teorię za bliższą prawdzie⁶¹. Jako rozwiązanie tego problemu Lakatos proponował uznanie rosnącego stopnia empirycznego potwierdzenia teorii za (choć zawodną) oznakę zbliżania się do prawdy w sensie empirycznym⁶².

3. Metodologia naukowych programów badawczych a nauka prawa

Metodologię naukowych programów badawczych można analizować pod kątem jej aplikowalności zarówno do badań historycznoprawnych⁶³, jak i na gruncie poszczególnych gałęzi prawa.

Historia prawa jest dziedziną w istocie swej dość młodą. Jak podaje Jakob Maziarz, jej genezy należy szukać w XIX w., w refleksjach ówczesnych prawników, a zwłaszcza w niemieckiej szkole historycznej⁶⁴. Zajmuje się ona badaniem prawa epok minionych. Wydaje się zasadne zgodzenie się z poglądem, iż „Znajomość historii prawa posiada podwójne znaczenie: po pierwsze, teoretyczne, gdyż ułatwia zrozumienie prawa oraz, po drugie, praktyczne, przyczyniając się do właściwej wykładni i stosowania prawa”⁶⁵. Metodologia historii prawa opiera się na empiryzmie. Badaniu podlega bowiem rzeczywistość, a nie język ją opisujący⁶⁶. Maurycy Zajęcki, pisząc o badaniach historycznoprawnych, podaje ich następujący schemat: „1) Opis systemów norm prawnych w wybranych ramach (rzeczowych, przestrzennych i czasowych); 2) Eksplanacja (wyjaśnienie) procesów prawodawczych prowadzących do tworzenia systemów prawnych wskazanych w punkcie (1); 3) Uogólnienie prawidłowości rządzących procesami prawodawczymi i poszukiwanie, docelowo, praw nauki rządzących ewolucją systemów prawnych”⁶⁷. Punkt pierwszy

⁶¹ *Ibidem*, s. 340.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Ciekawe spojrzenie na status ontologiczny historii prawa zob. J. Maziarz, *Czy historia prawa jest nauką historyczną czy prawną?*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, t. 67, nr 1, s. 323–333.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 323.

⁶⁵ T. Gałkowski, *Rozumienie historii prawa i jej wpływ na studia prawnicze*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 2000, t. 43, nr 1–2, s. 221.

⁶⁶ M. Zajęcki, *Przedmiot badań nauk historycznoprawnych (na przykładzie pokoju augsburskiego jako fenomenu historycznego i prawnego)*, [w:] *Cuius regio, eius religio? Zjazd Historyków Państwa i Prawa*, Lublin 2006, s. 147. Wspomniany autor podkreśla, iż istnieją także poglądy wiążące metodę historycznoprawną ściśle z analizą określonych terminów. Odrzuca on jednak taką perspektywę – zob. *ibidem* s. 148.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 156.

dotyczy zatem badania w konkretnym czasie i na konkretnym terytorium obowiązujących norm prawnych. Drugi punkt wiąże się z wyjaśnieniem ludzkich zachowań – w tym kontekście zachowania prawodawcy, który w określonym miejscu i czasie uregulował dane sytuacje społeczne w konkretny sposób. Trzeci punkt stanowi holistyczne spojrzenie na porządek prawny, rozumiany szerzej niż jedynie system prawny składający się z poszczególnych instytucji prawnych⁶⁸.

Przyjmuje się, iż wyodrębnianie poszczególnych gałęzi prawa z systemu prawnego wynika z potrzeby unormowania coraz bardziej skomplikowanych stosunków społecznych. Dyferencjacja systemu prawnego na gałęzie jest znana już od czasów starożytnego Rzymu. W tamtym bowiem okresie prawnik Ulpian miał wyróżnić prawo prywatne oraz prawo publiczne⁶⁹. Obecnie, poza wyżej wskazanym, wymienia się podział poszczególnych gałęzi ze względu na rodzaj stosunków społecznych, które regulują, stąd można wskazać na prawo administracyjne, prawo cywilne czy prawo karne. W ramach wspomnianych gałęzi rysuje się tendencja do wyodrębniania również kolejnych, bardziej szczegółowych, jak np. prawo samorządu terytorialnego w ramach prawa administracyjnego, prawo wykroczeń na gruncie prawa karnego czy prawo rodzinne w obrębie prawa cywilnego⁷⁰. Niezależnie od gałęzi prawa materialnego należy ponadto wskazać na wyodrębnienie się także gałęzi prawa proceduralnego – postępowania administracyjnego, karnego i cywilnego.

Powyższe rozważania stanowią jedynie krótki zarys historii prawa wraz z należącymi do systemu prawnego gałęziami, z uwagi na to, że ich przedmiot wykracza poza ramy niniejszego artykułu, tym niemniej był on niezbędny w celu określenia stosunku metodologii naukowych programów badawczych do opisywanej materii⁷¹.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 159.

⁶⁹ Hasło: *gałąź prawa*, [w:] A. Bator (red.), *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Warszawa 2016, s. 196.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Więcej o historii prawa, a także o poszczególnych gałęziach prawa zob. np. K. Krasowski *et al.*, *Powszechna historia państwa i prawa*, Poznań 2007; O. Olejnik, *Metoda porównawcza w prawoznawstwie i nauce historii prawa – próba rozwiązania wybranych problemów metodologicznych*, „Prawo” 2023, t. CCCXXXVI, s. 223–239; A. Zakrzewski, *Czemu ma obecnie służyć historia prawa, co jej grozi?*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2011, t. 10, s. 35–46; G. Jędereń, *Ocena metody historycznej w polskiej romanistyce XIX wieku*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2002, t. 12, z. 1, s. 97–113; W. Wydmański, *Rozwój i nauczanie nauk historycznoprawnych w Polsce – zarys problemu*, „Z Dziejów Prawa” 2020, t. 13(21), s. 389–404; M. Bojarski (red.), *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2017, s. 29–35; B. Adamiak, J. Borkowski, *Postępowanie administracyjne i sądowniczoadministracyjne*, Warszawa 2019, s. 21–38; I. Gil (red.), *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2020, s. 1–25; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2017, s. 1–31; J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2018, s. 53–113; J. Skorupka (red.), *Proces karny*, Warszawa 2020, s. 25–114.

W mojej opinii program opracowany w ramach metodologii Lakatosa można uznać za wartościowy i aplikowalny na grunt nauk prawnych, zwłaszcza biorąc pod uwagę ustalanie uniwersalnych kryteriów racjonalności, którymi posługują się naukowcy, i dokonując oceny poszczególnych teorii. Wydaje się to relewantne zarówno na gruncie historii prawa, jak i w naukach poszczególnych gałęzi prawa. W tej pierwszej bowiem wyartykułowanie racjonalnych kryteriów wydaje się niezbędne w celu dokonania racjonalnej rekonstrukcji, w sposób jednolity i jak najbardziej obiektywny, historycznie obowiązujących systemów prawnych. W sposób analogiczny rozpatrywać można kwestię gałęzi prawa, w których ustalenie kryteriów oceny w szczególności pomaga stosować jednolitą wykładnię norm prawnych.

W teorii postępu w nauce Lakatosa, jak ją opisywał Łukasz Chmieliński, „Wraz z kolejno proponowanymi hipotezami o coraz większym stopniu ogólności teorie naukowe zwiększają swą treść empiryczną i dokonuje się postęp w nauce”⁷². Teorie naukowe podlegają zatem ciągłej weryfikacji empirycznej. Szczególnie w naukach zajmujących się badaniami nad poszczególnymi gałęziami prawa proponowana koncepcja może znaleźć zastosowanie. Normy prawne wprowadzane w nowych regulacjach poddawane są swoistemu testowi obowiązywania. Ich skuteczność zależy od tego, czy będą odpowiadały problemom, które mają regulować. W tym też przejawia się rola nauki prawa, która, oceniając dane unormowanie, może je odrzucić lub zaakceptować, dokonując tym samym postępu w nauce prawa. W szczególności użycie twierdzenia węgierskiego filozofa o postępie w nauce wykorzystane być może w konstruowaniu uniwersalnych praw nauki rządzących ewolucją systemów prawnych w historii prawa, o której wspominałem wyżej.

Idea postępu pozwala Lakatosowi oznaczyć cel nauki jako odkrywanie prawdy⁷³. Dążenie do obiektywizacji postępu naukowego zakłada zastosowanie twierdzenia o niezmienności przyjmowanych wartości⁷⁴. Stąd wynika klasyczne rozumienie prawdy przez węgierskiego filozofa – jako odkrywanie obiektywnych prawidłowości rządzących otaczającą nas rzeczywistością⁷⁵. Nie wdając się w rozważania o możliwościach poznawczych człowieka oraz uniwersalnych kryteriów pozwalających

⁷² Ł. Chmieliński, *Imre Lakatosa ujęcie problemu zmiany w nauce*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 1999, t. 35(1), s. 117.

⁷³ *Ibidem*, s. 135.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 136.

⁷⁵ Sam Lakatos nie sformułował jednak wprost obiektywnych kryteriów, które pozwoliłyby określić moment zbliżania się teorii naukowej do Prawdy (dotyka to także problemu, czy człowiek jako podmiot o ograniczonych możliwościach poznawczych jest w stanie w ogóle sformułować takie kryteria). *Ibidem*, s. 138.

zbliżyć się do Prawdy, należy zauważyć, iż zaproponowana koncepcja zdaje się korrespondować z metodologią historycznoprawną, w której nacisk położony jest na eksplanację i opis obowiązujących historycznie systemów prawnych. Wydaje się, iż w tej dziedzinie miarodajne okaże się mierzenie postępowości danej teorii na podstawie kryteriów pozwalających odkryć obiektywne mechanizmy historycznych systemów prawnych. Większe kontrowersje może natomiast budzić poszukiwanie obiektywnej prawdy na gruncie nauk poszczególnych gałęzi prawa. Na względzie należy mieć w omawianym kontekście zmienność wartości, na jakie odpowiadać mają regulacje należące do poszczególnych gałęzi prawa⁷⁶.

4. Zakończenie

W ramach filozofii nauki Imre Lakatos wpisywał się w nurt uprawiania nauki, jakim był justyfikacjonizm, probabilizm i falsyfikacjonizm⁷⁷. Wspomniane teorie jednak nie wytrzymały nacisku krytyki i nie były w stanie obronić „ideału racjonalności nauki wobec zarzutu irracjonalizmu”⁷⁸. Węgierski filozof próbował wyjść z programem obrony racjonalności. Staje się ona możliwa dzięki konstruktywnemu krytycyzmowi względem wcześniejszych poglądów na naukę.

Według Lakatos’a logika odkrycia naukowego implikuje ciągły rozwój wiedzy. Rekonstrukcja naukowego procesu przedstawia dowody na to, iż postęp nauki jest obiektywny. Orzekanie o istnieniu ciągłości i rozwoju wiedzy naukowej w opinii węgierskiego filozofa nie wymaga odwoływania się do psychologii i socjologii poznania i oceniania w ramach nich racjonalności nauki, jak miał czynić to Kuhn⁷⁹. Lakatos formułuje w związku z tym dwie zasady, które mają dawać podstawy do

⁷⁶ Prawo powinno być responsywne, odpowiadać na zmienne w czasie potrzeby społeczne. O responsywności prawa zob. więcej: P. Nonet, P. Selznick, *Law and Society in Transition. Toward Responsive Law*, b.m.w. 2007.

⁷⁷ Wymienione nurty w uprawianiu filozofii nauki zajmowały się podobną problematyką. Próbowyły definiować wiedzę naukową. Justyfikacjonizm rozumiał ją jako udowodnione twierdzenie. Probabilizm z kolei jako teorię wysoce uprawdopodobnioną. Zaś dla kolejnych wersji falsyfikacjonizmu jako teorię falsyfikowalną. A. Motycka, *op. cit.*, s. 173. Lakatos czynił ponadto w ramach falsyfikacjonizmu rozróżnienie na metodologiczny i dogmatyczny. Założeniem tego drugiego było absolutne odrzucenie teorii, jeżeli pojawił się dowód pozwalający na jej obalenie. Zaś ten pierwszy nie formułował tak kategorycznych twierdzeń. Jego założeniem było odrzucenie danej teorii ze względów metodologicznych – dane empiryczne mogą stanowić powód obalenia teorii, lecz nie powinny stanowić jedynej podstawy. J. Bobryk, *James J. Gibson, psychologia poznawcza i metodologia naukowych programów badawczych*, „Przegląd Psychologiczny” 2001, t. 44, nr 1, s. 5, <https://www.kul.pl/files/714/media/1.44.2001.art.5.pdf.pdf> [dostęp: 09.01.2025].

⁷⁸ A. Motycka, *op. cit.*, s. 174. Więcej o krytyce wspomnianych teorii zob. *ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 175.

oceny racjonalności działania naukowego. Pierwszą z nich jest kryterium akceptacji, a drugą zasada falsyfikacji. Jego wersja falsyfikacjonizmu zakłada, iż podczas akceptacji i falsyfikacji danej teorii należy „brać pod uwagę potwierdzony przyrost empirycznej treści danej teorii w stosunku do jej poprzedniczki czy rywalki”⁸⁰. Doktryna Lakatosa jest próbą uzasadnienia twierdzeń naukowych. Falsyfikacja jest sposobem sprawdzania wiedzy naukowej. Dokonuje się zarówno przy zmianach zachodzących wewnątrz danego programu, jak i przy zmianie jednego programu na inny. To z uwagi na zasadę falsyfikacji skonstruowana jest struktura programu badawczego⁸¹. Metodologiczna rekonstrukcja struktury teorii w myśli Lakatosa jest dokonywana ze względu na potrzebę stworzenia uzasadnienia w nauce, zaś przyrost informacji jest tym kryterium, które pozwala zweryfikować, czy zachodzi w niej pozytywna zmiana. Tym samym jest również „siła heurystyczna” programu badawczego – „przyrost informacji naukowej świadczy o «mocy» siły heurystycznej, brak zaś przyrostu świadczy o jej wyczerpaniu się i oznacza «punkt nasycenia» programu”⁸².

Rozpatrując aplikowalność metodologii naukowych programów badawczych na grunt nauk prawnych, warto zanalizować osobno jej wpływ na poddane refleksji w niniejszym artykule nauki historycznoprawne oraz tradycyjnie rozumianą dogmatykę prawa (poszczególnych gałęzi prawa w ramach systemu prawnego). W mojej bowiem opinii stopień recepcji tej teorii różnić się może w zależności od dziedziny, w której miałyby zostać zaaplikowane.

Wydaje się, iż istotą historii prawa jest odkrywanie obiektywnych prawidłowości rządzących historycznymi systemami prawnymi oraz ich opis. Na tej podstawie można stwierdzić, iż postulowana przez metodologię naukowych programów badawczych rekonstrukcja uniwersalnych kryteriów racjonalności służących do oceny danej teorii pozwala zbliżyć się do substancji nauk historycznoprawnych, czyli właśnie odkrycia obiektywnej prawdy w postaci funkcjonowania historycznych systemów prawnych. Zdaje się to potwierdzać przywoływany wyżej przez M. Zająckiego schemat badań stosowanych w tej dziedzinie wiedzy.

Nieco odmiennie i w sposób bardziej zniuansowany podejść można do stosowania metodologii naukowych programów badawczych w poszczególnych gałęziach systemu prawa. Wydaje się, że funkcja np. prawa cywilnego, karnego czy administracyjnego nie wyczerpuje się w dążeniu do ustalenia prawdy o rzeczywistości, bowiem mają one raczej wyjść naprzeciw konkretnym relacjom społecznym. Choć

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, s. 176.

⁸² *Ibidem*.

widzę pewne obszary, w których jej aplikowalność byłaby pożądana, jak choćby wspomniane wyżej ustalenie jednolitych kryteriów norm zawartych w przepisach, to jednak swego rodzaju „zamknięcie” obszarów badawczych wspomnianych gałęzi prawa sprawiałaby na tym polu większe trudności. W omawianym kontekście trafne są obserwacje Andrzeja Bryla, który dostrzega problem hermetyczności w badaniach formalno-dogmatycznych oraz „zamknięcie się w świecie tekstów prawnych”⁸³, a nawet „serwilizm tak uprawianej nauki prawa wobec każdorazowo obowiązującego ustawodawstwa i brak zdolności do jego krytycznej analizy”⁸⁴. W mojej opinii może to stanowić pewną przeszkodę w aplikowalności metodologii naukowych programów badawczych, która zdaje się postulować bardziej uniwersalne i abstrakcyjne prawidłowości aniżeli indywidualne i konkretne.

Konkludując, uważam, że godne uwagi i rozwinięcia w dalszych badaniach byłoby rozważenie wpływu metodologii naukowych programów badawczych na dogmatykę prawniczą, przede wszystkim możliwości jej aplikowania na gruncie poszczególnych gałęzi systemu prawnego, nad czym szerzej, z uwagi na ramy przedmiotowe niniejszego artykułu, nie było miejsca dywagować. Interesujące zdaje się być zbadanie relacji między ideą postępu pchającą naukę w kierunku odkrywania prawdy o rzeczywistości a potrzebami społecznymi, którym prawo ma wychodzić naprzeciw. Szukanie bowiem odpowiedzi na problemy społeczne nie musi jednoznacznie iść w parze z odkrywaniem prawideł o otaczającym nas świecie (co należałoby uznać za istotę nauki).

Bibliografia

- Adamiak B., Borkowski J., *Postępowanie administracyjne i sądownoadministracyjne*, Warszawa 2019.
- Bobryk J., *James J. Gibson, psychologia poznawcza i metodologia naukowych programów badawczych*, „Przegląd Psychologiczny” 2001, t. 44, nr 1, <https://www.kul.pl/files/714/media/1.44.2001.art.5.pdf..pdf> [dostęp: 09.01.2025].
- Bojarski M. (red.), *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2017.
- Bryl A., *Między historią a teorią – kilka uwag na temat statusu doktryn politycznych i prawnych jako specjalizacji naukowej*, [w:] I. Barwicka-Tylek, A. Czarnecka, M. Jaskólski, J. Malczewski (red.), *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot. Metoda. Praktyka*, Warszawa 2015.
- Chmieliński Ł., *Imre Lakatos a ujęcie problemu zmiany w nauce*, „Studia Philosophiae Christianae” 1999, t. 35(1).

⁸³ A. Bryl, *Między historią a teorią – kilka uwag na temat statusu doktryn politycznych i prawnych jako specjalizacji naukowej*, [w:] I. Barwicka-Tylek et al. (red.), *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot. Metoda. Praktyka*, Warszawa 2015, s. 40.

⁸⁴ *Ibidem*.

- Chrząszcz B., *Paradygmat według koncepcji Thomasa Samuela Kuhna. Analiza metodologiczno-prawna*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2021, vol. 10(1).
- Creswell J.W., *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, tłum. J. Gilewicz, Kraków 2013.
- Feyerabend P., *Imre Lakatos*, „The British Journal for the Philosophy of Science” 1975, vol. 26, nr 1.
- Feyerabend P., *Problems of empiricism*, b.m.w. 1981.
- Gałęcki S., *Development of Doctrine J.H. Newman a Progress of Scientific Research Programs Lakatos oraz darwinowski ewolucjonizm*, „Semina Scientiarum” 2008, nr 7.
- Gałkowski T., *Rozumienie historii prawa i jej wpływ na studia prawnicze*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 2000, t. 43, nr 1–2.
- Gil I. (red.), *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2020.
- Hasło: *gałąź prawa*, [w:] A. Bator (red.), *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Warszawa 2016.
- Hasło: *György Lukács*, [w:] *Encyklopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Gyorggy-Lukacs> [dostęp: 02.01.2025].
- Hasło: *Imre Lakatos*, [w:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/lakatos/#ImprPoppScie> [dostęp: 02.01.2025].
- Hasło: *R.B. Braithwaite*, [w:] *Encyklopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/R-B-Braithwaite> [dostęp: 02.01.2025].
- Jęderek G., *Ocena metody historycznej w polskiej romanistyce XIX wieku*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2002, t. 12, z. 1.
- Krasowski K., Lesiński B., Sikorska-Dzięgielewska K., Walachowicz J., *Powszechna historia państwa i prawa*, Poznań 2007.
- Kuhn T.S., *Dwa bieguny. Tradycja i nowatorstwo w badaniach naukowych*, tłum. S. Amsterdamski, Warszawa 1985.
- Kuhn T.S., *Pisma ostatnie: niewspółmierność w nauce*, tłum. M. Szczubiałka, Warszawa 2023.
- Kuhn T.S., *Struktura rewolucji naukowych*, tłum. H. Ostromęcka, Warszawa 2020.
- Lakatos I., *Dowody i refutacje*, tłum. M. Kozłowski, Warszawa 2005.
- Lakatos I., *Falsyfikacja a metodologia naukowych programów badawczych*, [w:] *idem, Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995.
- Lakatos I., *Historia nauki a jej racjonalne rekonstrukcje*, [w:] *idem, Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995.
- Lakatos I., *Popper o demarkacji i indukcji*, [w:] *idem, Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995.
- Lakatos I., *Problem oceniania teorii naukowych: trzy podejścia*, [w:] *idem, Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995.
- Lakatos I., Zahar E., *Dlaczego program badawczy Kopernika wyparł program Ptolemeusza?*, [w:] I. Lakatos, *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa 1995.
- Larvor B. P., *Lakatos as Historian of Mathematics*, „Philosophia Mathematica” 1997, (3), vol. 5.
- Maziarz J., *Czy historia prawa jest nauką historyczną czy prawną?*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, t. 67, nr 1.

- Mączka D., *Wartość racjonalności w nauce – zestawienie poglądów Imre Lakatosa i Paula Feyerabendy*, [w:] K. Bałękowski, K. Maciąg (red.), *Filozofia nauki – wybrane zagadnienia*, Lublin 2015.
- Merrit D., *A Philosophical Approach To Mond. Assessing the Milgromian Research Program in Cosmology*, b.m.w. 2020.
- Motycka A., *Relatywistyczna wizja nauki. Wprowadzenie: filozoficzny spór o naukę*, Wrocław 1984.
- Nagler S., Pillin H., Sarikaya D., *Introduction to the Special Issue on Lakatos' Undone Work*, „Kriterion – Journal of Philosophy” 2022, nr 36(2).
- Nonet P., Selznick P., *Law and Society in Transition. Toward Responsive Law*, b.m.w. 2007.
- Nickles T. (red.), *Thomas Kuhn*, Nowy Jork 2003.
- Niebrój K., *Karla R. Poppera koncepcja prawdy. Kwestia podstawowego nośnika prawdziwości*, Katowice 2010.
- Nowak L., *Pewne uogólnienie Popperowskiego kryterium demarkacji*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2004, nr 3(51).
- Olejniki O., *Metoda porównawcza w prawoznawstwie i nauce historii prawa – próba rozwiązania wybranych problemów metodologicznych*, „Prawo” 2023, t. CCCXXXVI.
- Popper K.R., *Problem demarkacji*, tłum. Z. Liana, „Zagadnienia filozoficzne w nauce” 1995, t. XVII.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2017.
- Roberts L.J., *Thomas Kuhn's "The Structure Of Scientific Revolutions"*, „ETC: A Review of General Semantics” 2000, vol. 57, nr 1.
- Sady W., *Spór o racjonalność naukową. Od Poincarégo do Laudana*, Toruń 2013.
- Shi E.Y., *The Quasi-Empirical Epistemology of Mathematics*, „Kriterion – Journal of Philosophy” 2022, nr 36(2).
- Skorupka J. (red.), *Proces karny*, Warszawa 2020.
- Wójtowicz K., *O filozofii matematyki Imre Lakatosa*, „Roczniki Filozoficzne” 2007, t. 55, nr 1.
- Wydmański W., *Rozwój i nauczanie nauk historycznoprawnych w Polsce – zarys problemu*, „Z Dziejów Prawa” 2020, t. 13(21).
- Yuxin Z., *From the Logic of Mathematical Discovery to the Methodology of Scientific Research Programmes*, „The British Journal for the Philosophy of Science” 1990, vol. 41, nr 3.
- Zajęcki M., *Przedmiot badań nauk historycznoprawnych (na przykładzie pokoju augsburskiego jako fenomenu historycznego i prawnego)*, [w:] *Cuius regio, eius religio? Zjazd Historyków Państwa i Prawa*, Lublin 2006.
- Zakrzewski A., *Czemu ma obecnie służyć historia prawa, co jej grozi?*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2011, t. 10.
- Zeng W., *Lakatos' Quasi-Empiricism Revisited*, „Kriterion – Journal of Philosophy” 2022, nr 36(2).
- Zimmermann J., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2018.